

BOEKBESPREKING.

JOHANNES J. POORTMAN, *Drei Vorträge über Philosophie und Parapsychologie*. (Leiden, A. W. Sythoff's uitgevers-mij. N.V. 1939) 76 blz.

Reeds te lang wachtte dit geschrift op een bespreking van mijn hand. Het bevat een drietal voordrachten, getiteld: I. *Suprasubjekt, infra-subjekt und die Kantisch-Kopernikanische Wendung* (een in 't Duitsch vertaalde voordracht, gehouden voor de Vereeniging voor Wijsbegeerte in Amsterdam); II. *Die Parapsychologie als neue Wissenschaft in ihrem Verhältnis zur Philosophie und Weltanschauung* (voordracht, gehouden in Weenen op 1 Dec. 1937 ter gelegenheid van de herdenking van het tienjarig bestaan der Oesterreichischen Gesellschaft für psychische Forschung) en III. *Ueber einige mehr oder weniger okkulte Motive in der Weltliteratur* (een in 't Duitsch vertaalde voordracht voor de afd. Amsterdam van de Nederlandsche Psychologische Vereeniging).

POORTMAN heeft in Nederlandsch wijsgeerigen kring vooral de aandacht getrokken door zijn omvangrijk en doorwrocht proefschrift, getiteld: *Tweeërlei Subjectiviteit, Ontwerp eener „Centrale Philosophie”* (Haarlem, 1929). In dit proefschrift vindt men in breeder zin de denkbeelden ontwikkeld, waarvan de eerste der hier te bespreken voordrachten slechts een korte gedeeltelijke samenvatting bedoelt te geven.

De schrijver is van KANT's bekende probleemstelling in de *Kritik der reinen Vernunft* uitgegaan en beschouwt het als een blijvende verdienste van KANT's kenniscritiek, dat daarin de algemeengeldigheid der zgn. synthetische oordeelen a priori teruggevoerd werd op het kennistheoretisch subject zelve, inzoover zij een zuiver formeel element onzer kennis zouden vormen. Deze zgn. copernicaansche omwenteling, door KANT in de kennisleer gebracht, vormt volgens POORTMAN de blijvende kern van KANT's wijsbegeerte.

Onbevredigend bleef slechts in KANT's conceptie de verhouding van het kennend subject tot het zgn. „Ding an sich” en op dit punt, waar zowel het Deutsche na-kantiaansche vrijheidsidealisme, als de moderne neokantiaansche Marburger School en het zgn. psycho-monisme van HEYMANS en POLAK zich van KANT afkeerden, wil ook POORTMAN boven KANT uitgaan door hem inderdaad (in zijn diepere intenties) te „verstaan”.

Tegen het logisch idealisme der Marburgerschool, dat het „Ding an sich” volkomen heeft opgelost in het immanente proces der „transcen-

dentaal-logische schepping" van den „Gegenstand" heeft de schrijver dit bezwaar, dat hier de problemen in verband met het zgn. empirisch subject, m. n. het probleem i. z. het bestaan van een zgn. „objectieve werkelijkheid" onafhankelijk van dit subject, volledig verwaarloosd zijn. Daarentegen is in de psycho-monistische leer van HEYMANS en POLAK juist aan deze problemen in rijke mate aandacht besteed. Volgens deze denkers bestaat inderdaad een van het empirisch subject onafhankelijke werkelijkheid, waardoor dit subject geafficieerd wordt, maar die niet van stoffelijk, maar van *psychisch* karakter zou zijn, evengoed als het subject, dat erdoor wordt geafficieerd.

Alles wat bestaat is volgens hen van *psychische* geaardheid, maar wanneer het door het subject wordt waargenomen, *verschijnt* het in *physische* gedaante. Hier vindt de apriori-gedachte haar plaats. Door de verwerking van de zijde van het kennend subject wordt datgene, wat „an sich" *psychisch* is, als iets *physisch* waargenomen. De dingen bestaan in hun psychische geaardheid dus wel onafhankelijk van het subject; niet aldus echter de *ruimte*; de ruimtelijke en evenzoo de „andere" zinnelijke eigenschappen worden door het „subject" aan het „object" der waarneming toegevoegd. Tusschen dit (psychisch) object en de waarneming bestaat via de hersenfuncties een psycho-physisch parallelisme. Op deze wijze wordt een theorie i. z. de verhouding van bewust-zijn en lichaam met het Kantiaansche uitgangspunt i. z. de apriorische kennis vereenigd.

Tegen deze psychomonistische opvatting heeft POORTMAN het bezwaar, dat zij in conflict komt met de diep in ons allen gewortelde overtuiging, dat de waargenomen eigenschappen aan de dingen werkelijk, onafhankelijk van onze subjectieve waarneming toekomen.

De schrijver meent, dat een bevredigende oplossing slechts dan is te vinden, wanneer het gelukt een juiste verhouding en verbinding te vinden tusschen het zgn. empirische subject en het kennistheoretisch subject, dat als drager der apriorische bepalingen der „empirische werkelijkheid" aan de natuur de wet voorschrijft. Het eerste wordt door hem *infra-subject*, het laatste *suprasubject* genoemd.

HEYMANS en POLAK hebben volgens hem de onderscheiding tusschen infra- en suprasubject wel gezien, maar zij kennen in bepaald opzicht reeds aan het eerste de rol van drager van het apriori en „wetgever der natuur" toe.

Volgens HEYMANS zou nl. ten aanzien van de apriorische logische, arithmetische en geometrische wetten reeds ons beperkt individueel verstand, dat als zoodanig tot het „empirisch subject" behoort, de rol van „intellectus archetypus" vervullen, d. w. z. reeds door zijn denken de desbetreffende „Gegenstände" scheppen.

Daarentegen moet volgens hem de apriorische kennis i. z. de causaliteit en den tijd van een boven-individueel standpunt uit gerechtvaardigd worden. Dit wordt door HEYMANS ten aanzien van de causaliteit dan

zoo uitgewerkt, dat hij aanneemt, dat de kosmos niet is op te vatten als een veelheid van zelfstandige wezens, maar veeleer als „eine Mannigfaltigkeit von Inhalten eines einzigen Grundwesens”, waarbij de individuele mensch, omdat in hem slechts het „Weltwesen” zou denken, zich ook de algemeenste gedachten van dit psychisch „wereldwezen” zou kunnen bewust worden, m. a. w. apriori iets van de algemeenste wetten van den kosmos zou kunnen weten. HEYMANS zoekt m. a. w. den oorsprong van het apriori met betrekking tot causaliteit en tijd in een *suprasubject*, in een algemeen „Weltwesen”. Dit is volgens POORTMAN volkomen begrijpelijk, omdat het empirisch subject, dat door de dingen causaal „geafficieerd” wordt, noodwendig binnen den tijd en de causale relaties leeft en dus bezwaarlijk als oorsprong van de apriorische vormen van causaliteit en tijd kan gelden.

De hier door HEYMANS ingeslagen weg wil POORTMAN nu slechts consequent vervolgen, door het *suprasubject* niet slechts tot oorsprong van de tijds- en causaliteitsvormen, maar veeleer van *alle* apriorische vormen zonder onderscheid, dus ook van de logische, arithmetische en geometrische te proclameeren.

In dit geval zou het bezwaar van het psycho-monisme, dat daarin bestaat, dat de dingen anders *verschijnen* aan de waarneming, dan zij *zijn*, zijn opgeheven. Dan zou zich een neo-realisme, volgens 't welk de objectieve eigenschappen werkelijk aan de dingen zelve toekomen, laten vereenigen met een Kantianisme, dat de apriorische kennis op een subjectieven oorsprong terugvoert.

Daarbij kan nu volgens POORTMAN ook aan de Marburger school en het Duitsche idealisme, die niet slechts den *vorm*, maar ook de *materie* der ervaring uit het subject willen afleiden, volkomen recht worden gedaan. Want tot datgene, wat aan een *infrasubject* volstrekt onmogelijk ware, nl. de schepping van de stof der waarnemingen uit zich zelve, is zulk een alomvattend *supra-subject* wel in staat.

Bovendien zou alleen op deze wijze de *objectiviteit* en *algemeengeldigheid* der kennis, die op KANT's standpunt eigenlijk in 't geheel niet en op HEYMANS standpunt alleen ten aanzien van causaliteit en tijd *gerechtvaardigd* is, volledig tot haar recht kunnen komen.

Intusschen heeft de schrijver ingezien, dat deze geheele conceptie staat en valt met de *realiteit* van zijn „*suprasubject*” of „Wereldwezen” als oorsprong van het kennistheoretisch apriori. En het is nu belangwekkend te zien, hoe hij deze realiteit voor het wijsgeerig denken tracht aannemelijk te maken. Hij kiest daartoe den weg der critische zelf-bezinning, door het *zelf-bewustzijn* aan een nader onderzoek te onderwerpen. Deze weg loopt over het „begrip” van het ik. Schrijver wil in dit ik-begrip scherp onderscheiden tusschen het *differentieele* en het „*reine*” ik. Het eerste is een bepaalde persoon, met bepaalde eigenschappen en een gegeven karakter: Gij of ik, man of vrouw enz. enz.

Het „reine Ich” daarentegen is datgene, wat nimmer tot „object” kan

worden gemaakt, wat bij iedere poging tot objectivering naar de tegenpool der „denkende ikheid” terugwijkt.

Nu is dit „reine Ich” volgens POORTMAN ongetwijfeld reëel. Het is „der immer gegenwärtige Hintergrund bei jedem Bewusstseinsinhalt”. Dit „reine” ik is zoo zeer vrij van alle concrete eigenschappen, dat het bij verschillende personen *één en hetzelfde* is. Er is m. a. w. slechts één enkel „zuiver ik”, dat in ieder van ons in het zuivere zelfbewustzijn aanwezig is. Het feit, dat dit ik zich nimmer laat objectiveren en nochtans werkelijk, ja van een *voorbeeldige* werkelijkheid is, toont volgens schrijver, dat wij hier in ons zelfbewustzijn inderdaad het „Absolute” ervaren. Het is nu het eenvoudigste aan te nemen, dat dit „reine Ich”, dat van een diepere werkelijkheid is dan alle differentieele ikken, samenvalt met het eene supra-subject, en dat de vele differentieele ikken anderzijds samenvallen met de infra-subjecten: Daarbij is dan op te merken, dat beide: „reines Ich” en „differentielles Ich”, in ons op innige wijze *één* zijn. Zoo zou nu tegelijk verklaard zijn, waarom het infra-subject op grond van en krachtens zijn apriorische verwerking van de ervaringsgegevens een objectieve kennis der van hem onafhankelijke grondslagen, wetten en relaties binnen den kosmos kan bezitten. Het heeft nl. in het „reine Ich” *deel* aan het Supra-subject, dat als „Intellectus Archetypus” de *absolute oorsprong* is.

Slechts de *genetisch-psychologische* oorsprong der apriorische bewerking van het ervaringsmateriaal is in het infra-subject te zoeken; daarentegen is het Supra-subject de *logische* Oorsprong, de grond voor de objectieve geldigheid der apriorische kennis.

Het is duidelijk dat POORTMAN hier den weg van een *metaphysisch idealisme* inzwenkt, waarbij hij zoowel bij FICHTE in zijn eerste periode als bij HEGEL aanknoopt.

Belangwekkend is het, dat de schrijver op grond van zijn opvatting, dat ook de logische, arithmetische en geometrische aprioris in het Supra-subject hun Oorsprong hebben en aan de dingen zelve toekomen, KANT's onderscheiding van analytische en synthetische oordeelen verwerpt. Ook in de logische wetten als zoodanig schuilen volgens hem *synthetische oordeelen a priori*. Zij, die mijn beschouwingen over het Kennisprobleem in het tweede boek van mijn *Wijsbegeerte der Wetsidee* hebben gelezen, zullen zich herinneren, dat ook daar KANT's onderscheiding tusschen analytische en synthetische oordeelen aan een principieele critiek is onderworpen.

In de tweede voordracht, waar POORTMAN over de parapsychologie handelt, komt de schrijver wat de verhouding van ziel en lichaam aangaat tot de conclusie, dat de parapsychologie als wetenschap den ouden metaphysischen strijd tusschen parallelisme en wisselwerkingstheorie naar zijn indruk eindelijk ten gunste van de laatste zal beslissen.

In deze voordracht maakt de schrijver een scherpe scheiding tusschen wetenschap, waartoe hij ook de wijsbegeerte rekent en de „wereld-

beschouwing". Daarbij verdedigt hij de in de zgn. kritische humanistische wijsbegeerte gangbare opvatting, dat de wereldbeschouwing is een „Gefüge von Ueberzeugungen über die Welt, den Menschen und das Leben, das wissenschaftlich nicht erwiesen ist, das man aber schwer entbehren kann", terwijl daarentegen de wetenschap geen ander criterium heeft dan de voor alle mensen nawijsbare „waarheid".

* * *

Wat van deze wijsgeerige beschouwingen te zeggen? De Wijsbegeerte der Wetsidee eischt, dat men bij de kritische beoordeeling van een wijsgeerigen gedachtengang niet den al te gemakkelijken, maar helaas in philosophischen kring nog veelszins bewandelden, weg volgt, eigen uitgangspunt als criterium voor wetenschappelijkheid te laten gelden en naar dezen maatstaf de van een afwijkend uitgangspunt ontwikkelde wijsgeerige gedachten kortweg af te wijzen. Zij eischt integendeel een wezenlijk transcendentale critiek van het wijsgeerig denken als zoodanig, waardoor de boven-theoretische vooronderstellingen van een denker, die zijn wijsgeerig denken eerst mogelijk maken, aan het licht worden gebracht en de immanente invloed van deze voor-onderstellingen, waartoe ook het *uitgangspunt* van den denker behoort, op zijn wijze van stellen van de wijsgeerige problemen en de keuze van den weg, die tot de oplossing dezer laatste wordt ingeslagen, serieus wordt geanalyseerd.

Zij eischt echter ook zulk een transcendentale critiek van eigen wijsgeerig denken bij hem, wiens gedachtengang zij aan een kritisch onderzoek onderwerpt.

Zij noemt *dogmatisch* iedere wijsbegeerte, die tot deze transcendentale critiek van eigen wijsgeerig denken niet is toegekomen en in wezen boven-theoretische voor-oordeelen voor zuiver-theoretische uitgeeft, waardoor zij blijk geeft haar boven-theoretische voor-oordeelen als zoodanig niet te hebben *onderkend*.

Reeds de geweldige crisis, welke ook de wijsbegeerte in den jongsten tijd heeft aangetast en vroeger als axioma's aanvaarde grondslagen problematisch heeft doen worden, maakt zulk een inderdaad transcendentale critiek van het wijsgeerig denken zelve tot een *eisch des tijds*. Maar voor de Wijsbegeerte der Wetsidee is deze critiek meer dan een *historische eisch van het oogenblik*, zij is volgens haar *conditio sine qua non* voor een wezenlijk *critisch-wetenschappelijke* wijsbegeerte.

Aan dezen immanenten maatstaf getoetst kan niet anders worden geconstateerd, dan dat de heer POORTMAN nog geheel in den dogmatischen gedachtengang van een vroegere humanistische periode is bevangen gebleven, voor welke de grondslagen van eigen denken nog niet tot *transcendentaal probleem* waren geworden. De vraag: Hoe is wijsgeerig denken *mogelijk*? is nergens door hem opgeworpen en daarom vinden wij ook bij hem een doorlopende verwarring van *boven-theoretische* en *theoretische* voor-oordeelen.

In zijn leer van het Supra-subject, — dat hij met de godheid meent te mogen vereenzelvigen — hanteert hij een transcendentaal-logicistische oorsprongs-idee (den intellectus archetypus!), een logicistische idee van het archimedisch punt (het uitgangspunt) der wijsbegeerte (het „transcendentaal-logisch ik“) en een logicistische idee van den zin-samenhang tusschen de modale, in de theoretische tegenstandsrelatie theoretisch uiteengestelde, aspecten. Deze drie grondideeën, die in haar synthetischen samenhang de *transcendentale grondidee* (wetsidee) van heel een wijsgeerig stelsel vormen, zijn als zoodanig noodwendig door *boven-theoretische*, in wezen *religieuze*, vooroordeelen bepaald.

Toch is dit aan den schrijver volstrekt niet critisch bewust geworden. Hij opereert naar den ouden trant met deze grondidee als met een *resultaat van zuiver-theoretisch* denken.

Zulks is voor den immanenten gang van zijn wijsgeerig denken van zwaarwegende betekenis.

Het belet hem, evenals KANT en zijn navolgers, zich rekenschap te geven van de juiste betekenis der theoretische tegenstandsrelatie en het *wezenlijk gegeven* in de ervaring te onderscheiden van de *theoretische abstractie*, die als zoodanig nimmer *gegeven*, maar veeleer een *opgave*, een *probleem* voor het wijsgeerig denken is. Het moet hem daarom ontgaan, dat KANT's begrip inzake de zinnelijke materie der ervaring een *theoretische abstractie*, en dus als zoodanig nimmer *gegeven* kan zijn. De naieve ervaring, die de tijdelijke werkelijkheid nimmer in de theoretische uiteenstelling der tegenstandsrelatie, maar steeds *in-een*, in den *systatischen samenhang van al haar modale aspecten* binnen de typische totaliteits-structuren van dingen, concrete gebeurtenissen, handelingen, samenlevingsvormen enz. vat, komt daardoor in 't geheel niet aan het woord. Zij wordt reeds bij KANT *vertheoretiseerd* tot een oncritische werkelijkheidstheorie (de theorie van het zgn. naief realisme) en daardoor practisch *uitgeschakeld* als *gegeven* der kennistheorie.

Daardoor wordt het ook niet tot wezenlijk wijsgeerig probleem *wat* het theoretisch denken in zijn theoretische *uiteen-stelling* van de tijdelijke werkelijkheid noodwendig van die werkelijkheid, gelijk ze zich in de naieve ervaring *geeft*, *aftrekt* en *hoe* deze aftrekking, waarmede de tegenstandsrelatie staat en valt, *mogelijk* is.

En toch is eerst van uit de wezenlijk tot *wijsgeerig* probleem geworden theoretische tegenstandsrelatie het probleem der *theoretische synthesis* behoorlijk te stellen.

De theoretische synthesis verbindt het logisch aspect van het theoretisch denken met de in de tegenstandsrelatie aan dit denken *tegenover-gestelde* en daarom tot *probleem* gemaakte, aspecten der werkelijkheid van niet-logisch karakter. De vraag rijst nu bij wezenlijk critisch-transcendentale bezinning: Van welk standpunt uit laten zich het logische en de niet-logische aspecten binnen de theoretische tegenstandsrelatie synthetisch verbinden, d. w. z. in den theoretischen blik der *totaliteit* vatten?

Dit is het transcendentale grondprobleem inzake het *archimedis*ch punt der wijsbegeerte, dat voor POORTMAN, evenmin als voor KANT, COHEN, HEYMANS of eenig ander denker van de vorige periode tot wezenlijk probleem geworden is.

Men hield vast aan de autonomie der „Vernunft” als een onproblematisch axioma van vermeend zuiver-theoretisch karakter. Dit impliceerde, dat men het vanzelfsprekend achtte in het theoretisch denken zelve zijn archimedisch punt te vinden.

Maar het postulaat van de autonomie van het theoretisch denken bleek zelfs binnen de zgn. critische transcendentaal-philosophie allermint een waarborg voor een gelijke nadere precisering van het archimedisch punt bij haar aanhangers. Reeds FICHTE in zijn criticistische periode verving het transcendentaal-logisch uitgangspunt door een transcendentaal-ethisch (de zgn. „practische” idee der kategorische imperatief). Tegenover het „critisch” *psycho-monisme* van HEYMANS stelde zich het „critisch” *logicistisch* idealisme der Marburgers, terwijl KANT zelf in zijn *Kritik der reinen Vernunft* een dualistisch standpunt innam, inzoverre hij zinnelijkheid en logisch denken niet tot een gemeenschappelijke dieperen wortel terugvoert, een dualisme, dat het geheele vormmaterieschema beheerscht en in alle drie „Kritiken” op eigen wijze terugkeert.

Deze stand van zaken had opnieuw aanleiding behooren te zijn het *uitgangspunt* van elk dezer richtingen binnen de critische transcendentaal-philosophie aan een wezenlijk transcendentale critiek te onderwerpen, en de vraag op te werpen of deze scherpe verschillen in nadere precisering van het Archimedisch punt inderdaad *zuiver-theoretisch* zijn te verklaren.

Deze weg der wezenlijk transcendentale critiek van het wijsgeerig denken zelve werd echter in de vorige periode afgesloten door de proclamering van het dogma der rede-autonomie tot een *zuiver-theoretisch vooroordeel*.

Waar aldus de zelfgenoegzaamheid van het theoretisch denken tot axioma was verklaard, kon men op dit standpunt niet anders doen, dan eigen uitgangspunt aan zijn tegenstanders als een *puur-theoretische* eis voor te houden.

Zoo moest het vanzelve aan de aanhangers van dit dogma ontgaan, dat binnen het theoretisch denken als zoodanig geen wezenlijk archimedisch punt te vinden is, reeds niet om dezen reden, wijl het theoretisch denken niet eigenmachtig de „gegenstandsrelatie” met de daarin theoretisch aan het logisch denken *tegenovergestelde* verscheidenheid van modale aspecten *overschrijden* kan.

Vanuit bloot *theoretisch* oogpunt beschouwd is de modale zilvercheidenheid tusschen het logisch aspect en de tegenovergestelde niet-logische aspecten niet te overbruggen en moet het blijven bij de *antithesis*. De theoretische synthesis *onderstelt* echter een diepere eenheid

en zin-samenhang tusschen deze aspecten, die men slechts door een *verabsoluteering* in een der theoretisch geabstraheerde aspecten *binnen de tegenstandsrelatie zelve* kan zoeken! Bij zulk een verabsoluteering ontstaat de „transcendentale schijn” alsof men inderdaad de tegenstandsrelatie langs *zuiver-theoretischen* weg heeft overschreden.

Aan dezen transcendentalen schijn is ook POORTMAN ten offer gevallen in zijn aan het transcendentaal-idealisme sinds KANT ontleende onderscheiding van *empirisch* of „differentieel” en *zuiver ik*. Het transcendentaal-idealisme meent deze onderscheiding gewonnen te hebben langs den weg van een wezenlijk *transcendentaal* of *reflexief* nadenken over de voorwaarden der algemeen-geldige kennis. Deze *reflexieve* denkhouding wordt scherp onderscheiden van de *tegenoverstellende* (welke zich op „Gegenstände” richt).

Langs den weg van het reflexieve denken meende nu het transcendentaal-idealisme te kunnen aantonen, dat *in* de denkactiviteit een subjectieve pool aanwezig is, het zgn. „reine” ik, dat, van *transcendentaal-logisch* karakter, de theoretische verscheidenheid der werkelijkheidsaspecten inderdaad zou te boven gaan. Dit werd zoo geadstrueerd, dat alle theoretische onderscheiding der aspecten een „gegenständlich” karakter draagt, terwijl daarentegen het „reine Ich” als zoodanig nimmer tot „object” (bedoeld was „theoretische Gegenstand”) van het theoretisch denken kan worden, omdat het in iedere tegenoverstellende denkhouding voor-ondersteld is.

De valstrik in dit betoog was, dat men de denkende *ikheid*, die inderdaad niet in de theoretische tegenstandsrelatie kan ingaan, omdat de tegenstandsrelatie slechts tusschen haar *theoretisch-logische denkfunctie* en de tegenovergestelde aspecten der werkelijkheid mogelijk is, en de ikheid inderdaad voor-onderstelde van iedere theoretische denkwerkzaamheid is, tot *immanent-logische* denkpool proclameerde.

Nu is echter *binnen* het logisch aspect de ikheid, die het transcendente individueele concentratiepunt van *alle* modale aspecten van het tijdelijk menschelijk bestaan (het *logische inbegrepen*) is, niet te vinden. Het „reine Ich” in den zin van het „transcendentaal denksubject” is inderdaad niet anders dan de *subjectief-logische* pool *in* de tegenstandsrelatie, die als zoodanig een *theoretische abstractie* is. Deze subjectief-logische pool heeft geen bestaan „an sich”, maar slechts *in* de tegenstandsrelatie tot den *Gegenstand*. Zij is zelve het product van een theoretische abstractie, gelijk reeds FICHTE in de eerste uitgave zijner *Wissenschaftslehre* (1794) met allen nadruk in 't licht heeft gesteld. Het theoretisch geabstraheerde kan echter *als zoodanig* niet *werkelijk* en nog veel minder *absoluut* zijn. FICHTE zag dit zelf in, toen hij het theoretisch geabstraheerde zgn. „reine Ich” scherp onderscheidde van het „absolute Ich”.

Men kan er dus zeker van zijn, dat zoodra een denker aan het zgn. transcendentaal-logisch „ik” absoluutheid en realiteit toekent, een dogmatisch (wjl niet in zijn ware karakter *onderkend*) *boven-theoretisch*

voor-oordeel zich in het wijsgeerig-theoretisch denken geldend maakt.

Wij staan dan voor een *verabsoluteering* van het aan de tegenstandsrelatie gebonden, dus *betrekkelijke*, een verabsoluteering, die de denker noodig heeft, wil hij zijn axioma, dat binnen het theoretisch denken zelve het uitgangspunt van het wijsgeerig denken te vinden is, niet verloochenen.

Een *verabsoluteering* is als zoodanig echter nimmer een puur-theoretische act, maar is een daad van de concrete, individueele zelfheid, die, als het religieuze concentratiepunt van heel de individueele mensche-lijke existentie, haar theoretisch denken een bepaalde *richting* geeft op het door haar apriorisch als *oorsprong* en *totaliteit* van de in de tegenstandsrelatie uiteengestelde modale aspecten aanvaarde.

Slechts in de *religieuze* concentratie van deze aspecten op een Absoluten Oorsprong, transcendeert de denkende ikheid de theoretische tegenstandsrelatie.

De *zelfheid* blijft de op het dogmatisch immanentiestandpunt¹⁾ aan den denker zelve verborgen speler op het instrument der wijsgeerige theorie! Het is een religieus voor-oordeel, dat de transcendentale grond-idee van een wijsgeerig stelsel bepaalt en het wijsgeerig denken als zoodanig eerst mogelijk maakt.

De *werkelijke* ikheid kan geen theoretische abstractie zijn, omdat zij een *voor-onderstelde* van alle theoretische abstractie is. Zij kan evenmin — in den zin van POORTMAN's „empirisch” of „differentieel” ik — „ge-gegenstand” van het theoretisch denken worden, omdat de „gegenstand” zelf het product van theoretische abstractie en dus evenmin *werkelijk* is. De *volle* ervaren werkelijkheid kan inderdaad nimmer „Gegenstand” van het denken zijn, omdat het theoretisch denken krachtens zijn modaal-logisch structuur zelve *binnen* den *systatischen* (niet-uiteengestelden) *zin-samenhang* der tijdelijke werkelijkheid fungeert, er een *integreerend bestanddeel* van uitmaakt. De naieve denkhouding, die niet theoretiseert, kent dan ook geen theoretischen „Gegenstand”, omdat zij geheel *in* de werkelijkheid blijft *ingesteld* en geen tegenoverstellend karakter draagt.

Zij kent daarentegen wel de concrete *subject-object-relatie*, die principieel van de abstracte tegenstandsrelatie onderscheiden is.

Het is aan de naieve ervaring volkomen vertrouwd, dat b.v. een boom niet als *subject* kan *waarnemen*, maar slechts *object* van waarneming is, dat hij niet als *subject* kan *denken*, maar slechts *objectief*-logische kenmerken heeft, dat hij niet *subjectief* aesthetisch kan waardeeren, maar slechts *object* van aesthetische waardeering is. De naieve onvertheoretiseerde ervaring vat de objectsfuncties der werkelijkheid steeds in onlosmakelijke *structureele* relatie tot *mogelijke* (niet tot individueele) subjectieve activiteit. Daarom kent zij ook geen *scheiding* tusschen een sub-

¹⁾ Hieronder verstaat de W. d. W. ieder standpunt in de wijsbegeerte, waarbij het archimedisch punt binnen het theoretisch denken zelve gezocht wordt.

jectief bewustzijn op zich zelf en een zgn. „Ding an sich”, omdat deze theoretische scheiding in flagranten strijd is met de concrete subject-object-relatie, die een *structureele relatie* der empirische werkelijkheid zelve is.

Daarentegen is de abstracte „gegenstands-relatie” van het theoretisch denken aan de naieve ervaring ten eenenmale vreemd. Deze ervaring kent geen theoretischen „Gegenstand”, omdat zij de werkelijkheid niet theoretisch *uiteen-stelt*, maar haar *systatisch, in-een*, zonder *theoretische af-trekking* ervaart.

Het is een typische consequentie van het dogmatisch *uitgaan* van de theoretische abstractie, dat op dit standpunt geregeld de abstracte gegenstandsrelatie met de concrete subject-object-relatie wordt *vereenzelvigd*. Men vindt deze verwarring ook bij POORTMAN en zij ligt ten grondslag aan zijn geheele wijze van *stellen* van het kennisprobleem.

In het bovenstaande heb ik 's schrijvers gedachtengang naar een inderdaad *rechtvaardigen immanent-critischen* maatstaf trachten te beoordeelen. Ik heb hem niet het Christelijk uitgangspunt van de Wijsbegeerte der Wetsidee opgedrongen als criterium van wetenschappelijkheid, doch hem slechts den eisch gesteld de transcendentale critiek op de grondslagen zijner eigen wijsbegeerte te richten, m. a. w. hem tot diepere bezinning op eigen standpunt aangespoord.

Daaruit mag door hem geenszins de conclusie worden getrokken, als zou ik de *waarheid* relatief hebben gemaakt en alle uitgangspunten *gelijk* recht willen toekennen.

Integendeel ik richt het verwijt van waarheidsrelativisme juist tegen de aanhangers van het dogma inzake de absoluutheid der *bloot-theoretische* waarheid. Want juist dit dogma relativeert de Waarheid *tot het theoretisch denken*.

Niet de Waarheid is betrekkelijk, maar zij blijkt juist krachtens haar absoluutheid van *meer* dan puur-theoretisch karakter en zonder de *diepste* en meest *centrale* positiekeuze in het *hart*, in het religieuze *centrum* van het bestaan, niet te benaderen.

Tenslotte nog één opmerking om bij den schrijver het mogelijk misverstand weg te nemen, als zou ik hier slechts afbrekende critiek op zijn belangwekkende wijsgeerige uiteenzettingen hebben willen geven. Precies het omgekeerde is het geval. Ik heb in het korte résumé zijner denkbeelden reeds telkens laten doorschemeren, dat ik zijn wijsgeerigen arbeid belangrijk acht, al sta ik radicaal tegenover zijn uitgangspunt. Ik zou de lezers van ons tijdschrift dan ook willen aansporen van dezen arbeid zelf kennis te nemen.

Ik acht die kennisneming in hooge mate „loonend”, mits men de transcendentale critiek niet verwaarloost.

Dan kan inderdaad ook de bestudeering van POORTMAN's denkbeelden tot verrijking van eigen wijsgeerig inzicht bijdragen.

DOOYEWEERD.